

**ՇՈՒՆ ԲԱՂԱԴՐԻՉՈՎ ԴԱՐՉՎԱԾԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ
ԻՄԱՍՏԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ ԵՎ ՊԱՐՄԿԵՐԵՆՈՒՄ**

DOI: 10.54412/2738277X-2021.1-18

Թորոսյան Հռիփսիմե

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ,
կրտսեր գիտաշխատող. hrispimehtorosyan@yahoo.com

Բանալի բառեր. դարձվածային միավոր, իմաստային առանձնահատկություն, կառուցվածքային առանձնահատկություն, փոխաբերական իմաստ, դարձվածային համարժեքներ, դարձվածային համապատասխանություններ:

Նախաբան

Հոդվածի նպատակն է արդի հայերենի և պարսկերենի՝ *շուն* բաղադրիչով դարձվածային միավորների իմաստային և կառուցվածքային յուրահատկությունների բացահայտումը՝ նկարագրական, զուգադրական և համեմատական մեթոդների միջոցով: Զուգադրվող լեզուների տարբեր դարձվածաբանական բառարանների լեզվական նյութի հիման վրա ներկայացվում են *շուն* բաղադրիչով կազմված անվանական և հաղորդակցական կապակցությունները, դրանց ձևավորման կաղապարները, դարձվածային համարժեքներն ու համապատասխանությունները¹:

* Ներկայացվել է 28.07.2021, գրախոսվել՝ 20.08.2021:

¹ **Պ. Բեդիրյան**, *Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան*, Ե., 2011, **Ա. Սուքիասյան**, **Ս. Գալստյան**, *Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան*, Ե., 1976, **Г. Голева**, *Фарси-русский фразеологический словарь*, М., 2006, **H. Anvāri**, *Farhang-e kenāyāt-e soxan*, jeld-e 2, Tehrān, 1383, **A. Najafi**, *Farhang-e fārsi-ye ā'miāne*, Tehrān 1378 բառարաններից դուրս են գրվել *շուն* բաղադրիչով 150 դարձվածային միավոր հայերենում, պարսկերենում՝ 16 և համարժեք 32 դարձվածային միավոր:

Դարձվածային միավորների բովանդակային պլանում դարձվածային ընդհանուր իմաստը ձևավորվում է գերադաս բաղադրիչով, որը մտնում է դարձվածային միավորի կազմի մեջ: Այդպիսի բաղադրիչներից են մարդու և կենդանու մարմնի մասերի անվանումները, բուսանունները, կենդանունները և այլն²:

Հայերենի և պարսկերենի կենդանիների անուններով կազմված դարձվածային միավորների մեջ մեծաքանակ են շուն բաղադրիչով դարձվածքները: Հայերենում այս դարձվածային միավորները, այնուամենայնիվ, քանակապես գերակշռում են: Պարսկերենում այս դարձվածային միավորների ոչ այնքան տարածվածության պատճառն ամենայն հավանականությամբ իրանցիների՝ շան մասին կրոնահավատալիքային պատկերացումներն են: Իսլամում շունը «հարամ» է համարվում, մինչդեռ մինչիսլամական՝ զրադաշտական հավատալիքում՝ սրբազան³:

Դարձվածային միավորների քննություն

Հայերենում շուն բառը բացի բառային իմաստից ունի նաև փոխաբերական իմաստները, որոնք բնութագրում են անձին. 1. «անհամակրելի, հարզանք ու վստահություն չառաջացնող մարդ, 2. խորամանկ՝ հնարամիտ մարդ, 3. անառակ, շնացող մարդ, 4. անարգ, չարագործ մարդ. 5. (ծծկլ.) լրտես»⁴: Պարսկերենում շունը փոխաբերաբար նշանակում է «ստոր, ցածր, ճղճիմ մարդ», ինչպես նաև զուգորդվում է վատին, աղքատությանը և չարքաշ կյանքին⁵: Հետաքրքրական է, որ շանը բնորոշ դրական հատկանիշները՝

² Պ. Բեդիրյան, *Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն*, Ե., 1978, էջ 89-92:

³ M. Omidasalar and T. P. Omidasalar, Mary Boyce, J-P. Digard, *Dog, DOG – Encyclopaedia Iranica* (iranicaonline.org). E. Дорощенко, *Зороастрийцы в Иране*, М., 1982, էջ 56:

⁴ Է. Աղայան, *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, Ե., 1976, էջ 1124-1125:

⁵ H. Anvāri, *Farhang-e kenāyāt-e soxan*, jeld-e 2, Tehrān, 1383, էջ 951. A. Najafi, *Farhang-e fārsi-ye ā'miāne*, Tehrān, 1378, էջ 914:

նվիրվածությունը, հավատարմությունը, ազնվությունը, չեն ամրագրվել փոխաբերական իմաստների մեջ:

Շուն բաղադրիչով դարձվածային միավորները գործառնապես լինում են անվանողական և հաղորդակցական: Վերջիններս քանակապես զիջում են անվանողականներին:

1. Անվանողական դարձվածային միավորները վերաիմաստավորված բնութագրում են առարկա, երևույթ, քերականորեն օժտված են որևէ խոսքի մասին բնորոշ հատկանիշներով: Այս կարգի դարձվածային միավորները նախադասության մեջ կատարում են տարբեր պաշտոններ: Ըստ խոսքիմասային արժեքների՝ դրանք լինում են անվանական՝ գոյականական, ածականական, մակբայական և բայական:

Ա. *Անվանական* (գոյականական, ածականական, մակբայական) դարձվածային միավորները հիմնականում երկբաղադրիչ, եռաբաղադրիչ կամ քառաբաղադրիչ կառուցատիպերով են:

Երկբաղադրիչները կազմվում են հետևյալ կաղապարներով.

Հայ. *Գոյական+գոյական. շան հոտ* - անդուրեկան՝ անախորժ հոտ, զարշահոտություն, *շան հավատարմություն*-կույր՝ ծայրահեղ նվիրվածություն (իբրև բացասական երևույթ),

գոյական+դերբայ (ենթակայական). շուն խաղացնող (արհ.)- խեղկատակ, ծաղրածու, *շուն բռնող*-անպետք մարդ, ոչնչություն:

Պարսկերենում *շուն* բաղադրիչով երկբաղադրիչ դարձվածային միավորները ձևավորվում են *գոյական+գոյական* կամ *գոյական+ածական* կաղապարներով, օրինակ՝

sag-e Nāziābād պնդերես լկտի (բոց. Նազիաբադի շուն)	سگ نازی آباد
mesl-e sag-e hār ջղային, կատաղած (բոց. կատաղի շուն)	سگ هار

Եռաբաղադրիչները լինում են հետևյալ կառույցներով.

ա) *գոյական+գոյական+գոյական* - ճակատը *շան կաշի* - 1. ա-

ներես, պնդաճակատ 2. անամոթ, անպատկառ, *շան մսի գին* – չափազանց էժան.

բ) *գոյական+գոյական+դերբայ* (հարակատար կամ ենթակայական) – *շան ծիծ կերած* – շան ծնունդ, շան որդի, *շան բերանից ընկած* // *~քաշած* – խիստ տրորված՝ ճմռված, պատառոտված շորեր:

Քառաբաղադրիչ անվանական դարձվածային միավորները հայերենում սակավաթիվ են: Առանձնացվել է մեկ դարձվածային միավոր, որն ունի հետևյալ կաղապարը՝ *թվական + գոյական+ դերբայ+ գոյական – յոթ(ը) դռան հաշող շուն* – 1. Հարմարվող, համակերպվող, անսկզբունքային մարդ, 2. Լուրեր՝ խոսք տանող-բերող:

Պարսկերենում եռաբաղադրիչ անվանողական կառույցները հիմնականում համեմատություն դարձվածային միավորներ են՝ ձևավորված *mesl-e sag* կապական կառույցով և տարբեր խոսքի մասերով.

Mesl-e sag+ածական

mesl-e sag-e hasan-dale քիթն ուրիշի գործերի մեջ խոթող մարդ (բոց. թափառական շուն)	مثل سگ حسن دله
mesl-e sag-e hār ջղային, կատաղած (բոց. կատաղի շան նման)	مثل سگ هار
mesl-e sag-e harze-maraz կուպիտ, անտաշ մարդ (բոց. Թափառական, անտուն շան նման)	مثل سگ هرزه مرض

mesl-e sag+շաղկապ+գոյական

mesl-e sag o darviš անհաշտ մարդիկ (բոց. շան ու դերվիշի նման)	مثل سگ و درویش
---	----------------

Քառաբաղադրիչ կառույցները նույնպես համեմատություն-
դարձվածային միավորներն են *mesl-e sag+գոյական+անցյալ դերբայ*
կառուցատիպով, հմմտ.

مثل سگ پا سوخته

mesl-e sag-e pā- suخته

աննպատակ դռնեդուռ ընկնող, թափառող մարդ (բոց. ոտքն այրած
շան նման)

مثل سگ تاتوله خورده

mesl-e sag-e tātule –xorde

անհանգիստ (բոց. ապտակ կերած շան նման)

Բ. *Բայական դարձվածային միավորները* անվանողական
դարձվածքներ են՝ երկբաղադրիչ, եռաբաղադրիչ կամ քառաբաղա-
դրիչ կառուցատիպերով, որոնց հարացուցային ձևերը կատարում
են հաղորդակցական գործառույթ:

ա) *Երկբաղադրիչ* բայական դարձվածային միավորները
բաղկացած են անվանական և բայական բաղադրիչներից: Անվա-
նական բաղադրիչը միշտ արտահայտված է լինում *շուն* գոյակա-
նով, բայական բաղադրիչը՝ համադրական բայով: Հայ. *շուն հաչեց-
նել* (գոհկբ.) – առիթ տալ չարախոսելու, իզուր տեղը վրան խոսք
բերել, *շուն թրջել* (բրբ.) – խենթի տեղ դնել, *շուն աղալ* – սուտ խո-
սել, *շուն կտրել* – կատաղել, *շուն խուզել* – աչքածակ լինել: Պրսկ.

سگ کش کردن

sag-koš kardan

խայտառակ՝ չարաչար մահով սպանել (բոց. շան պես՝ նման
սատկացնել)

سگی کردن

sagi kardan

կատաղեցել, սաստիկ բարկացնել, գայրացնել (բոց. շուն
դարձնել (գոհկբ.))

բ) *Եռաբաղադրիչ* դարձվածային միավորներում անվանական
բաղադրիչը թեք կամ ուղղական հոլովով է, օրինակ՝ հայ. *շան
հոտառություն ունենալ* – հեշտությամբ կարողանալ կռահել,
ճանաչել, գտնել մի բան, *շուն կերած (կուլ տված) լինել* – փորձված,

ճարպիկ լինել, *շան բախտ ունենալ* – հաջողակ լինել, բախտը բերել:

զ) Քառաբաղադրիչ դարձվածային միավորներն ունեն տարբեր կառուցատիպեր, որոնցում նույնպես անվանական բաղադրիչը ուղիղ կամ թեք հոլովով է. հայ. *մեկին իր շունը շինել* – իրեն ամուր կապել, իր կամքին ենթարկել, *շան պես պոչ պտտեցնել* – քծնել, շողոքորթել մի բանի ակնկալությամբ, *շան մածուն (միս) կերցնել* – նեղել, չարչարել, տանջահար անել, *շները լվանալ՝ գլխին լցնել* – ամոթահար անել, ցեխը կոխել հանել, *շան քթից (բերանից, պնչից) ջուր խմել* – աշխատել, արյուն-քրտինք թափել (մի բան հայթայթելու համար):

Պարսկերենում գերակշռում են բազմաբաղադրիչ կառույցները, որոնք գլխավորապես համեմատություն դարձվածային միավորներն են՝ կազմված *mesl-e sag* կապական կառույցով: Այս կապակցությունների բայական բաղադրիչը հիմնականում հարադիր բայ է: Օրինակ՝

mesl-e sag zuze kešidan ցավից տանջվել, լացել (բոց. շան պես ոռնալ)	مثل سگ زوزه کشیدن
mesl-e sag vāq vāq kardan չարախոսել (բոց. շան պես հաչել)	مثل سگ واق واق کردن
mesl-e sag mus mus kardan շողոքորթել, հաճոյախոսել (բոց. շան պես շողոքորթել)	مثل سگ موس موس کردن
mesl-e sag pāšne-ye hame rā gereftan բոլորի մեջ թշնամի տեսնել (բոց. շան նման բոլորի ոտքը բռնել)	مثل سگ پاشنه همه را گرفتن

2. *Շուն* բաղադրիչով կազմված **հաղորդակցական դարձվածային միավորներն** ունեն նախադասությանը բնորոշ հատկանիշներ՝ ստորոգում, հնչերանգային ավարտվածություն, շարադասություն: Հայ. *Շունը չի դիմանա՝ չի տանի* (անտանելի է): *Շունը ձենից հաց չի առնի՝ չի վերցնի (չի ուտի)* (1. Շատ խեղճ, խեղճացած

2. Սպառնական արտ. է (շան օրը կգցեն՝ կգցի ...): *Շունը գլխին լափ է ուտում* (խիստ զբաղված է): Պրակ.

مثل سگ هفت جان دارد.	
Mesl-e sag haft jān dārad	
շատ աշխույժ (ըստ իրանցիների հավատալիքների՝ շունը յոթ հոգի ունի) (բոց. Շան նման յոթ հոգի ունի)	
هفت (یا: صد) تا سگ صورتش را بلبسد سیر می شود!	
Haft (yā sad) tā sag surat-aš rā be-lisad sir mi-šavad!	
Շատ կեղտոտ մարդ (բոց. Յոթ (կամ հարյուր) շուն դեմքը լիզեն, կկշտանան:)	
چشمش سگ دارد.	
Čašm-aš sag dārad.	
Գրավիչ հայացք ունի: (բոց. Աչքը շուն ունի)	

Հայերենի և պարսկերենի՝ *շուն* բաղադրիչով կազմված դարձվածային միավորները դասակարգվում են նաև իմաստային համարժեքության տեսանկյունից՝ առանձնացնելով **դարձվածային համարժեքները** և **դարձվածային համապատասխանությունները**: Զուգադրվող լեզուներում այս միավորների առկայությունը վկայում է հայերի և իրանցիների լեզվամտածողության ընդհանրությունների, ինչպես նաև յուրահասկությունների ու տարբերությունների մասին:

Ա. Դարձվածային համարժեքներ. սրանք կան և՛ հայերենում, և՛ պարսկերենում: Երկու լեզվում էլ այս կապակցություններն ունեն նույն իմաստն ու նշանակությունը: Օրինակ՝

շան բերան - լկտիաբար հայիոյոյ, չարաբանող	سگ دهن sag-dahan
շան թուլա, լակոտ	توله سگ tule-sag

շուն ու կատվի պես	مثل سگ و گربه mesl-e sag o gorbe
շան տեղ դնել (չդնել) -ոչ մի	محل سگ به کسی گذاشتن (نگذاشتن)

նշանակություն, արժեք չտալ, արհամարհել	mahal-e sag be kasi gozāštan (nagozāštan)
--	--

Բ. Դարձվածային համապատասխանություններ. Ա. Կունինը դարձվածային համապատասխանությունները համարում է այն կայուն կապակցությունները, որոնք իմաստով նույնական են զուգադրվող լեզուներում, սակայն ձևով մասամբ կամ ամբողջությամբ տարբերվում են⁶: Այս կապակցությունները արտահայտվում են միայն տվյալ լեզվին բնորոշ հասկացություններով և կառուցատիպերով: Դարձվածային համապատասխանությունները համեմատվող լեզուներում արտահայտվում են տարբեր բառերով և քերականական ձևերով:

Հայ.	Պրսկ.
շան բաժին դարձնել – նույնն է՝ շուն ու գելի բաժին դարձնել	سگ خور کردن sag-xor kardan
շան պես քարշ գալ – շատ քայլելով սաստիկ չարչարվել, տանջվել	سگ دو زدن ، سگ دوی کردن sag-do zadan, sag-davi kardan
Շան առաջ գցես՝ չի ուտի – ուտելու բան չէ	[اگر] پیش سگ بیندازند (بیندازی) بو نمی کند. [agar] piš-e sag bi-andāzand (bi-andāzi) bu nemi-konad.

Եզրակացություն

Հայերենի և պարսկերենի՝ շուն բաղադրիչով կազմված դարձվածային միավորները կառուցվածքային տեսանկյունից անվանողական (երկբաղադրիչ, եռաբաղադրիչ, քառաբաղադրիչ) կամ հաղորդակցական դարձվածքներ են, որոնք արտահայտում են ինչպես անձի, այնպես էլ առարկայի հատկանիշներ: Իմաստային համարժեքության տեսանկյունից զուգադրվող լեզուներում այս

⁶ А. Куниц, О фразеологической дефиниции. - Вопросы английской фразеологии (коммуникативный и фразеологический аспекты): сб. науч. трудов, М., 1987, էջ110:

դարձվածային միավորներն ունեն համարժեքներ և համապատասխանություններ:

Օգտագործված գրականություն

Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատ., Ե. 1976.

Բեդիրյան Պ., Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, «Լույս», Ե. 1978:

Բեդիրյան Պ., Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, ԵՊՀ հրատ, Ե., 2011:

Սուրիասյան Ա., Գալստյան Ս., Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, ԵՊՀ հրատ., Ե. 1976:

Голева Г., Фарси-русский фразеологический словарь, “Муравей“, М., 2006.

Е. Дорошенко, Зороастрийцы в Иране, “Наука“, М., 1982.

Кунин А., О фразеологической дефиниции // Вопросы английской фразеологии (коммуникативный и фразеологический аспекты): сб. науч. Трудов, Высш. шк., М., 1987.

Anvāri H., Farhang-e kenāyāt-e soxan, jeld-e 2, Soxan, Tehrān 1383.

Najafi A., Farhang-e fārsi-ye ā'miāne, Enteshārāt-e nilufar, Tehrān 1378.

Omidstalar M. and Omidstalar T. P., Boyce M., Digard J-P., Dog, DOG – Encyclopaedia Iranica (iranicaonline.org).

Torosyan Hripsime - Structural-semantic peculiarities of phraseological units with component *dog* in Armenian and Persian languages. - The article discusses phraseological units with component *dog* in Armenian and Persian languages. From the structural point of view these units are nominative (two-component, three component, four-component) or communicative phraseologisms which express person's or subject's quality. From the point of view of semantic equivalency these units have equivalents and analogues.

Key words: Armenian language, Persian language, phraseological unit, semantic peculiarity, structural peculiarity, metaphorical meaning, phrase-equivalents, phrase-analogues.

Torosyan Hripsime – Institute of Language after H. Acharyan of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Junior Researcher.
hrispimehtorosyan@yahoo.com

Торосян Рипсима - Структурно-семантические особенности фразеологических единиц с компонентом *собака* в армянском и персидском языках. - В статье представлены фразеологические единицы с компонентом *собака* в армянском и персидском языках. С точки зрения структуры эти сочетания номинативные (двухкомпонентные, трехкомпонентные, четырехкомпонентные) или коммуникативные фразеологизмы, которые выражают признаки личности и предметов. По аспекту семантической эквивалентности эти фразеологизмы имеют эквиваленты и аналоги.

Ключевые слова: армянский язык, персидский язык, фразеологическая единица, семантическая особенность, структурная особенность, переносное значение, фразеологизмы-эквиваленты, фразеологические аналоги.

Торосян Рипсима –Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА, младший научный сотрудник. hrispimehtorosyan@yahoo.com